

2841

per a L.R.

Dr. P. Bosch y Gimpera

La civilització crètica-micènica

Estudis de prehistoria grega

Extret del volum VII de la revista *Estudis Universitaris Catalans*

BARCELONA

Tipografia L'Avenç : Massó, Casas & C^a

Rambla de Catalunya, 24

1912

Bibliothèque Maison de l'Orient

122779

Dr. P. Bosch y Gimpera

La civilització crètica-micènica

Estudis de prehistòria grega

Extret del volum VII de la revista *Estudis Universitaris Catalans*

BARCELONA

Tipografia L'Avenç : Massó, Casas & C^a

Rambla de Catalunya, 24

1912

AUGUSTÆ MEMORIÆ
ALMI DILECTISSIMI AMICI
MAG. IOHANNIS MARAGALL
SACRUM

INTRODUCCIÓ *

La cultura helènica 's presenta, en sa complexitat y en sa unitat meravellosa, com el fruit d'un lent y progressiu desenrotllament en el qual cada generació millora 'ls elements que troba ja existint. Es fàcil seguir els passos d'aquesta evolució des d'un cert temps, presentant-se llavors ab tota claredat i lògic encadenament. Emperò, abans, els començos de la cultura estan embolcallats en tenebres, y es molt difícil penetrar-hi, car la tradició antiga es

---

* Cal tenir present que, pera cites d'obres y revistes que 's repeteixen molt, s'usen les següents abreviatures:

- A. J. A.* *American Journal of Archaeology (Journal of the Archaeological Institute of America)*. — New-York-London. Macmillan & C.^a
- Arch. Anz.* *Archaeologischer Anzeiger*. — Beiblatt zum Jahrbuch des Archaeologischen Instituts. — Berlin. Reimer.
- Ath. Mitt.* *Mitteilungen des Kaiserlichen Deutschen Archaeologischen Instituts. (Athenische Abteilung)*. — Athen. Eleutherudakis & Barth.
- B. C. A.* *Bulletin de correspondance hélénique. (École française d'Athènes)*. — Paris. Fontemoing.
- B. S. A.* *The Annual of the British School at Athens*. — London. Macmillan & C.^a
- BULLE, Orchomenos.* *Orchomenos. I. Die älteren Ansiedlungsschichten* von HEINRICH BULLE. — München, 1907. Verlag der K. B. Akademie der Wissenschaften.
- BURROWS.* RONALD M. BURROWS. — *The Discoveries in Crete and their bearing on the History of ancient civilisation*. — London, 1907. Murray.

confusa quasi sempre al tractar-se de temps tant vell, y els resultats de l'investigació arqueològica sofreixen continus canvis a mida que nous descobriments vénen a modificar-los.

Això succeí mercès a les excavacions que inicià Schliemann en 1870 y que més tard foren continuades per una legió d'arqueòlegs alemanys, anglesos, francesos, italians, americans y grecs, al descobrir les restes d'una cultura en alt grau refinada que 's desenrotllà a les regions del mar Egeu y de Grecia durant el 2.ⁿ mileni abans de J. C. Aquesta cultura, que no 's pot nomenar *grega*, car versemblantment se degué a unes races que no foren gregues, dona molta llum pera explicar la civilització helènica, malgrat en els temps de l'invasió doria desaparegués, succeint-li l'època fosca que s'ha nomenat per alguns *l'edat mitjana de Grecia* y en la qual treballosament se formaven les nacionalitats helèniques.

Y aitals descobriments no sols són de gran transcendència pera l'història

-
- DOERPFELD, T. I. WILHELM DOERPFELD. — *Troja und Ilion. Ergebnisse der Ausgrabungen in der Vorhistorischen und Historischen Schichten von Ilion (1870-1894).* — Athen. Beck & Barth, 1902.
- DUSSAUD RÉNÉ DUSSAUD. — *Les civilisations Préhelléniques dans le bassin de la mer Egée. (Etudes de Protohistoire orientale.)* — Paris. P. Geuthmer, 1910.
- Ἐφ. Ἀρχ. Ἐφημερίς Ἀρχαιολογική. — Σακελλάριος ἐν Ἀθήναις.
- FIMMEN. DIETRICH FIMMEN. — *Zeit und Dauer der kretisch-mykenischen Kultur.* — Leipzig. Teubner, 1909.
- FURTWÄNGLER-LOESCHKE M. T. ADOLF FURTWÄNGLER und GEORG LOESCHKE. — *Mykenische Thongefässe. Festschrift zur Feier des Fünfzigjährigen Bestehens des Deutschen Archäologischen Institutes in Rom im Auftrage des Institutes in Athen.* Berlin. Asher & Cie 1879.
- FURTWÄNGLER LOESCHKE M. V. ADOLF FURTWÄNGLER und GEORG LOESCHKE. — *Mykenische Vasen. Vorhellenische Thongefässe aus dem Gebiete des Mittelmeeres.* — Berlin. Asher & Cie, 1886.
- HALL. EDITH H. HALL. — *The Decorative Art of Crete in the Bronze Age. Dissertation of Dr. Phil in Bryn Mawr College.* — J. C. Winston & Cie, 1006-1016 Arch Street. Philadelphia, 1908.
- Jahrb. d. Inst. Jahrbuch des Kaiserlich-deutschen Archäologischen Instituts. — Berlin. Reimer.
- J. H. S. The Journal of Hellenic Studies. — London. Macmillan & Cie
- Mon. Ant. Monumenti Antichi pubblicati per cura della Reale Accademia dei Lincei. — Milano. U. Hoepli.
- NOACK, H. P. FERDINAND NOACK. — *Homerische Paläste. Eine Studie zu den Denkmälern und zum Epos.* — Leipzig. Teubner, 1903.
- NOACK, O. U. P. FERDINAND NOACK. — *Ovalhaus und Palast in Kreta. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Hauses.* — Leipzig. Teubner, 1908.
- REISINGER ERNST REISINGER. — *Kretische Vasenmalerei vom Kamares bis zum Palaststil.* — Leipzig. Teubner, 1912.

de la cultura grega, sinó també pera la de tota la civilització del S. d'Europa, tant per les relacions més o menys directes que semblen haver tingut tots els pobles mediterranis ab aquells centres com perquè, gracies an ells, ha sigut possible fixar en certa manera la cronologia prehistòrica.

I

LA MÉS ANTIGA CULTURA DE GRECIA EN EL TEMPS NEOLÍTIC

- I) *Centre nòrdic tesàlic-foci-beoci* : Dimini y Sesclo, Zerelia, Orcomenos I.
II) *Centre del SO. Olimpia y Leucas.* III) *Creta.* IV) *Cronologia.*

Els datos que nos donen els resultats de les excavacions, pels que podem deduir l'època en que començà Grecia a ésser habitada, se refereixen al temps neolític. Llavors trobem tres importants centres : un al nord tesàlic-foci-beoci, representat principalment pels establiments neolítics de Dimini y Sesclo; un altre al SO., caracteritzat per les troballes d'Olimpia; y un tercer a l'illa de Creta.

Els dos primers centres donen el tipus primitiu d'una tendència que més tard persistí d'una manera continua a Grecia a pesar de la floració en ella y de les influencies de cultures forasteres.

I) El centre més avançat es el nòrdic : les excavacions dels grecs, dirigides per Tsundas, descobriren, a Dimini y Sesclo, prop de l'actual ciutat de

-
- SCHLIEMANN, M. DR. HEINRICH SCHLIEMANN. — *Mykenä. Bericht über meine Forschungen und Entdeckungen in Mykenä und Tiryns.* — Leipzig. F. A. Brockhaus, 1878.
- SCHLIEMANN, T. DR. HEINRICH SCHLIEMANN. — *Tiryns. Die Prähistorische Palast der Könige von Tiryns. Ergebnisse der neuesten Ausgrabungen.* — Leipzig. Brockhaus, 1886.
- SCHUCHHARDT. DR. CARL SCHUCHHARDT. — *Schliemann's Ausgrabungen in Troja, Tiryns, Mykenä, Orchomenos, Ithaka, im Lichte der heutigen Wissenschaft.* — Leipzig. Brockhaus, 1891.
- SPRINGER-MICHAELIS. ANTON SPRINGER. — *Handbuch der Kunstgeschichte : I Das Altertum. Neunte, erweiterte Auflage, bearbeitet von ADOLF MICHAELIS.* — Leipzig. Seemann, 1911.

Igualment s'abrevien les següents designacions dels períodes de Creta y de Micenes:

Minoic	Primitiu.....	M. P.
•	Mitjà	M. M.
•	Ultim	M. U.
Micenic	Primitiu.....	Mic. P.
•	Mitjà	Mic. M.
•	Ultim.....	Mic. U.

Volo, restes d'un establiment que durà llarg temps y que acaba en els començos de l'època del bronze; establiments que 's caracteritzen per cases de forma rectangular, ab vestigis de construcció oval, de diverses cambres, de murs construïts ab pedra, y en les quals se troben restes d'una ceràmica feta a mà que denota un gran avenç: al costat de vasos monocroms y llisos, sense cap decoració, ve una segona classe, també monocroma, però ab decoració geomètrica incisa; y, per fi, una tercera, ja pintada, en blanc sobre fons roig principalment, y ab ornaments en espiral, zig-zags, meandres, etc. ¹.

Una variant d'aquest grup la forma la ceràmica trobada en els diversos establiments que se succeïren a Zerelia en les excavacions angleses de 1908 ². Aquí les restes de vasos estan pintades en roig sobre fons blanc, y junt an aquesta mena, que predomina, se troben exemplars, probablement importats, de la classe de Dimini y Sesclo.

Lo mateix ocorre a Focea y Beocia ³.

En aquest últim lloc, a Orcomenos, en el primer jaciment, els excavadors trobaren una seria de cases de forma rodona, ab sòcol de pedra y murs de rajola, que s'eleven tancant-se en forma de cúpula y que tradueixen el tipus primitiu de la casa rodona, que, desenrotllant-se, va a parar al tipus rectangular que predomina a Dimini y Sesclo, després d'haver passat per un període de construcció el·líptica. Aquest període mitjà de l'evolució 'l trobem després, en època plenament de bronze, a la segona ciutat d'Orcomenos.

La civilització que representa 'l poble d'aquests establiments acaba en general a l'arribar a l'època del bronze ⁴, y sembla que degueren tenir-la tribus que procedien d'altres centres de cultura indogermànica que 's troben dispersos per Tracia, ~~Silesburgen~~ Galizia y pel S. de Rússia y Rumania (Cucuteni) ⁵.

II) Paral·lels an aquest centre nòrdic, encara que en un grau inferior de desenrotllament, són els nuclis del SO. y de Creta.

Les excavacions que Dörpfeld féu durant els anys 1907, 1908 y 1909 a Olimpia y a l'illa de Leucas ⁶ donaren per resultat trobar en aquest últim lloc

1. FIMMEN, pàg. 12. — Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, ὑπὸ Χρήστου Τσουμπά. Ἐν Αθήναις τύποις Σακελλάρειου. — La pintura en blanc sobre fons roig es el tipus dominant, emperò també 's troben vasos de to groguenc y decoracions de ratlles negres.

2. WACE, DROOP & THOMPSON a B. S. A. XIV (1907-8), pàg. 197 y següents.

3. SOTIRIADIS. Ath. Mitt. 1905, pàg. 120 y següents y 134 y següents. — 1906, 396 y següents. — Ἐφ. Ἀρχ. pàg. 63 y següents. — BULLE, Orchomenos, pàg. 17.

4. A Orchomenos se continúa en ple bronze, conservant-se molt independent fins a l'època micènica, en la qual sofreix un canvi brusco ab l'arribada d'un nou poble, el dels aqueus.

5. Vegi-s FIMMEN, pàg. 13, y Dr. HUBERT SCHMIDT: Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909-10 in Cucuteni bei Jassy (Rumänien), a la Zeitschrift für Ethnologie, 1911, pàg. 582 y següents.

6. FRITZ WEEGE a Ath. Mitt. XXXVI (1911); pera Olimpia: J. G. KARO: Arch. Anz., 1910, pàg. 172, y W. DOERPFELD: Briefe über Leukas — Ithaka.

= Transilvania

1908

y assota de lo que més tard fou l'emplaçament del Heraion d'Olimpia, restes d'un establiment que durà sense sofrir cap canvi bruscat fins a temps molt avançats, però 'ls començos del qual es possible que hagin de posar-se abans de l'introducció del bronze. Aquesta cultura està representada principalment per una ceràmica de tècnica grollera que usa un fang negrós y que hi fa a mà vasos de formes molt desenrotllades : gerres, escudelles, taces ab grans nances, gerres ab coll en forma de bec (*Schnabelkanne*); etc., decorant-los ab linies, series de punts, meandres, cercles y espirals, incisos en el fang y que després s'omplen ab una pasta blanca. Es semblant a les dugues classes sense pintura de Dimini y Sesclo.

S'hi troben sepultures rodones y alhora 's practiquen enterraments en grans gerres (*Pithoi*).

El desenrotllament y la fi d'aquesta civilització pertany al temps dels metalls, cap al segle XIII o XII a. de J. C., y es molt difícil distingir-hi lo que correspon a un temps purament neolític o lo que pertany a més tard. En quant al poble que la desenrotlla, cal dir que devia venir del N., o rebre d'allí influències, car se troben restes d'anàloga cultura a lo llarg de la costa de l'Adriàtic, a Bosnia per exemple; essent probable que corresponguin ab les mateixes corrents de civilització que cap a la fi del temps aeneolític entren a la península italiana, en la qual la ceràmica dels Terramaras està molt relacionada ab la d'Olimpia y Leucas.

III) Cal, per fi, al parlar dels començos de la civilització prehistòrica de Grecia, notar lo que de l'època neolítica han trobat els excavadors a Creta ¹.

Allí, sota 'ls palaus de Cnossos y de Faistos, que han descobert els treballs d'anglesos y italians desde 1900, s'ha notat un estrat neolític molt profunde, en el qual no hi ha cap resta de construccions de pedra ², y denotant la seva ceràmica una cultura menys avançada que la del centre tesàlic-foci-beoci.

Els troços de vasos trobats a Cnossos no tenen restes de pintura : les decoracions en motius geomètrics, faltant-hi del tot les linies corbes, s'incideixen en un fang negrós que en les capes inferiors es groller y que en les de sobre mostra una superfície negra bellament polida.

Els vasos són tots fets a mà, y en les decoracions incises s'hi incrusta sovint pasta blanca.

IV) La cronologia de tot el període neolític a Grecia y a Creta es molt incerta; emperò, per troballes ceràmiques a Egipte en llocs del temps predinàstic y de la primera y segona dinasties, se pot calcular que sos començos cal posar-los potser abans del 3000, durant en alguns llocs fins entrat el 3.er mileni a. de J. C.

---

1. FIMMEN, pàg. 11 y següents. — REISINGER, pàg. 1 y següents.

2. Aitals construccions s'han trobat a Magasa junt a Palaikastro, a la part oriental de Creta.

II

LES CULTURES PREHISTÒRIQUES DE GRECIA
EN EL TEMPS DEL BRONZE

Al període neolític segueix una època de bronze que durà fins al segle XII a. de J. C., data aproximada de l'entrada dels doris a Grecia, ab lo qual se tanca la prehistòria grega. En aquesta època de bronze 's desenrotllaren dugues civilitzacions avançadíssimes, els centres de les quals són Creta y l'Argòlide. La primera es la nomenada *minoica* o *crètica*, y tingué l'hegemonía del mar Egeu y del continent grec fins al segle XV, època en que en son lloc dominà la segona, o civilització micènica, que, havent prè de Creta molts elements, y en particular els avenços de la tècnica artística, es en certa manera la continuació d'una cultura que té ses més profundes arrels en el temps neolític, y que 's desenrotlla en les Cíclades, en el continent grec y a la costa oriental de l'Asia menor, durant la primera meitat del 2.ª mileni a. de J. C.

El poble que desenrotllà en la terra grega aquesta cultura, que 's pot nomenar *troiano-ciclàdica* (dels seus principals llocs de floreixement), com el representant de la cultura neolítica continental, no es segur que sigui indo-germànic y vingut del N., a través dels Balcans, del gran centre indo-germànic de la conca del Danubi; en canvi probablement ho són els aqueus, que, arribats a la península grega a la meitat del 2.ª mileni a. de J. C., constituïren un poder que suplantà 'l de Creta, y desenrotllaren la civilització micènica (nomenada així per ésser Micenes el primer lloc en que 's trobaren monuments d'aital cultura y probablement un de sos principals centres, si no 'l primer.)

Coincideix la fi d'aquesta civilització ab els començos de l'ús del ferro y ab l'arribada dels doris a Grecia cap al segle XII, ab lo qual entrem en ple temps històric.

Paral·lelament a la cultura troiano-ciclàdica començà a desenrotllar-se a Creta, cap a l'any 2000 a. de J. C., una gran civilització, que arribà a son punt culminant cap al segle XVI, representada per un poble que constituí un gran poder que dominà la península y les illes fins que 'ls aqueus, cap a l'any 1400, el destruïren. La civilització cretesa fou la més desenrotllada del temps prehistòric. En quant al poble que la forma, no es ni indo-germànic ni semita, ab tot y tenir quelcom d'oriental; y son centre de cultura resta independent y ple d'originalitat entre 'l món babilònic-assiri per una part y el món egípciu per l'altra, malgrat les relacions que ab ells tingué. Es son origen un problema que està encara per resoldre*.

---

* En general : BURROWS, DUSSAUD, FIMMEN.

I. — LA CULTURA TROIANO-CICLADICA

- 1) Centre troià : Els nou establiments al turó d'Hissarlik. Troia II : el palau, el nomenat «tesor de Priam», la ceràmica. II) Centre de les Cíclades, continent y costa de l'Àsia Menor : a) les Cíclades : els sepulcres, els vasos, els ídols. b) Tirins y Orcomenos II (l'estrat dels βαθροί). Cipre y Jortan.

La cultura troiano-ciclàdica, en plena època dels metalls, continuació de certa manera de la neolítica, se desenrotlla en dos cercles molt relacionats, però que conserven clarament llur personalitat : el troià y el ciclàdic-continental. Llur floració pot posar-se entre 3000 y 2000 a. de J. C.

1) Les excavacions realitzades en el turó de Hissarlik des de 1870 fins a 1894, primer per Schliemann y més tard per Doerpfeld, que al principi hi treballà junt ab aquell, donaren per resultat descobrir les restes de nou establiments successius ¹.

El primer es poc important, y sembla neolític; el segon, en canvi, es importantíssim, y es el primer centre de cultura avançada als començos de l'època del bronze, podent fixar-se aproximadament sa data cap al 2500 fins al 2000 a. de J. C. ².

La Troia II es una ciutadela ab grans fortificacions, molt ben construïdes; y dintre del recinte d'aquestes hi ha restes d'un palau construït sobre un sòcol de pedra ab obra de mamposteria reforçada en els angles ab contraforts de fusta. La planta es rectangular, molt llarga y estreta, sostenint-se 'l sostre ab vigues que s'apoiaven sobre les parets laterals. A la part davantera hi ha un atri en el qual s'obre, pera donar llum y ventilació a la sala, una porta, fent possible així mateix la sortida del fum de la llar, que 's troba a l'interior. No hi ha cap element decoratiu a les parets, y es el tipus més antic de la forma del palau micènic, que ha d'ésser més tard característica de l'arquitectura grega, donant en temps molt més avançat les formes essencials de temple.

En aquesta ciutat se troben nombroses restes d'armes y utensilis de bronze, coneixent-s'hi l'or y l'argent. Schliemann hi trobà el per ell nomenat *tesor de Priam* (confontent aquesta ciutat, per haver sigut destruïda per un incendi, ab la Troia homèrica, la VI, que no sortí a la llum fins molt tard), format prin-

1. El primer pot calcular-se de la primera meitat del 3.er mileni a. de J. C. Segueixen : la Troia II, destruïda per un incendi; tres establiments poc importants (III-V) ab una cultura semblant a la del II; la VI ciutat, de cultura micènica (la Troia homèrica); dos establiments prehelènics (VII); l'Illion grega (VIII); y la ciutat romana Ilium Novum (IX), que dura fins al 500 de J. C. — Vegi-s DOERPFELD, T. I.; HUBERT SCHMIDT : *Heinrich Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer*, Berlin, Reimer, 1902.

2. FIMMEN.

principalment per diademes, collars y altres ornaments d'or, vasos y barres d'argent, portant les joies molt belles decoracions y denotant un gran avenç en la tècnica de treballar els metalls.

Es molt característica la ceràmica. S'hi troben vasos fets a mà; emperò, ab tot y continuar l'antiga tècnica, aviat s'introdueix l'ús de la mola de l'oller y el coure 'l fang en el forn, ab lo qual se fa més perfeta la forma y la fabricació dels vasos. Aquests, en un fang de diversos colors (gris, marró, groc o vermellós), tenen formes molt variades, essent especialment curioses les que imiten una forma d'animal o tracten de representar la figura humana (*Gesichtsvasen*). Junt an aquest se 'n troben ab llarg coll, que acaba en forma de bec (*Schnabelkannen*). Abduques classes se troben en gran quantitat a l'altre centre d'aquesta cultura, les illes del mar Egeu, y duren fins a molt tard. La decoració es molt senzilla, essent rares les espirals.

Cal notar també la troballa de sagells en forma de botó o cònics, y la d'ídols de pedra semblants als que tant abunden a les illes, alguns volent imitar la figura humana. Un de plom es especialment interessant : representa una figura femenina ab les mans aguantant-se 'ls pits y ab triangle sexual. Ente 'ls ídols n'hi ha també de molt grollers, de forma semblant a la caixa d'un violí.

La cultura de que són proves aquests objectes se continua en els tres establiments que segueixen a la segona ciutat, encara que marcant una considerable decadencia : sols la tercera (Troia V) té murs.

II) Molt semblants als objectes de Troia són els que 's troben a la costa de l'Asia menor ¹, a la part oriental de Grecia ² y a les illes de l'Egeu, principalment a les Cíclades (lo qual motivà 'l nom de *cultura de les Cíclades* que 's dóna an aquest grau) ³.

La major part de les troballes són en sepulcres ont els cadavres estan en posició corbada (*Hockergräber*), y junt als quals se troben petites figures, ídols, vasos, utensilis y armes (aquestes molt rarament).

Són molt característics els vasos y les figures de pedra. Entre 'ls primers n'hi ha de marbre y de fang, aquests fets a mà la majoría, sense nances molts, y ab ornaments incisos que consisteixen en linies rectes y espirals. Les figures de dòna, la majoría nues y ab triangle sexual, que 's troben també en aquells sepulcres, s'han tingut per ídols, fent-les representar una divinitat anàloga a

---

1. Triopion.

2. En Atica a l'Acrópoli d'Atenes, al Pireu, a Corinte, a Delphoi, aprop de Sparta, a Tirins, Orcomenos y Tracia.

3. Principalment a Amorgos. Entre les altres cal nomenar Chios, Citera, Delos, Egina, Eubea, Melos, Naxos, Paros, Tera, etc. — Vegi-s FIMMEN, BLINKENBERG (*Antiquités prémyceniennes* [*Mémoires de la Société Royale des Antiquaires du Nord*]. — Copenhague, 1896]) : exposa les troballes de les illes en llur conjunt. Després TSUNDASA 'Εφ. 'Αρχ., 1898, pàg. 137 y següents, y 1899, pàg. 73 y següents.

l'Istar oriental; emperò, encara que la factura pugui tenir-ne quelcom, sembla més versemblant, malgrat no poder-se fer mai afirmacions categòriques en aquests punts, que formessin part de les coses que 's posaven junt al mort pera que li servissin a l'altra vida, sense tenir cap significació religiosa ¹, de la mateixa manera que aquella gent, que creia que la vida continuava en el sepulcre molt semblant a la d'abans, posava junt al mort utensilis, armes y aliments, li donava representacions d'arpistes que li feien música, de companys de guerra (aquesta significació semblen tenir els homes nusos), y de dònnes que participessin de son llit. En quant a les figures grolleres en forma de violí (que algunes tenen quelcom d'humà), es probable que sigui encertat el classificar-les com a ídols.

Al costat de les illes, en aquest mateix grau de cultura s'han de posar els últims estrats de Tirins ² y el segon d'Orcomenos ³. En aquest últim se trobaren restes d'una ciutat que devia haver hostetjat una població molt densa y ont hi ha cases elíptiques en les quals se troben uns jaciments de cendres (σκόρποι) ab restes d'animals y testos de vasos ab verniç. Sembla probable que aquestes cendres pertanyin a llocs d'ofrena.

Emparentada ab aquesta civilització està la que denoten algunes necròpolis de l'illa de Cipre ⁴ y els sepulcres de Jortan a Misia ⁵.

II. — PAS A LA CULTURA MICENICA (LA CULTURA DEL GRUPO D'AFIDNA, FILACOPI, TERA)

I) *La ceràmica característica del grupo d'Atidna.* II) *La ciutat de Filacopi a l'illa de Melos. Sos tres estrats. La ceràmica y les relacions ab Creta; el comerç d'obsidiana.* III) *L'illa de Tera.*

I) Es molt difícil descriure l'evolució d'aquesta cultura fins a arribar a la de l'època micènica. Succeeix això en l'espai de temps que va des del 2000 fins al 1700 ⁶, y pera donar-nos-en idea no tenim sinó troballes en comptats llocs.

En la ceràmica s'hi ve desenrotllant una pintura de colors mats, negre y rarament vermell sobre fons clar, ab ornaments senzills, però que ja 's dibuixen ab certa soltura : són en general linials, y hi abunden els cercles. Les formes dels vasos també 's van perfeccionant, fent-se a poc a poc més elegants.

1. W. A. MÜLLER : *Nacktheit und Entblössung in der altorientalischen und älteren griechischen Kunst.* Leipzig-Teubner, 1906.

2. KARO a *Arch. Anz.*, 1908 y 1909.

3. BULLE. *Orchomenos.*

4. FERDINAND NOACK : *Mitteilungen von den griechischen Inseln. IV. — Älteste Necropolen auf Cypern (Ath. Mitt., 1886, pàg. 209 y següents).*

5. M. COLLIGNON : *Note sur les Fouilles de M. Paul Gaudin dans la Nécropole de Jortan, en Mysie (Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Paris, 1901; pàg. 810).*

6. Data naturalment aproximada. — Vegi-s FIMMEN pera tot lo referent a la cronologia.

El primer pas el representen unes tombes de Corinte¹ y d'Amorgos², y apareix en ses característiques a Afidna (que ha donat nom al grupo)³, a Egina⁴ y a l'Aspís, muntanya propera a Argos⁵.

II) El tipus ceràmic del grupo d'Afidna apareix barrejat ab ídols de marbre y vasos que corresponen al període més antic de les Cíclades en el primer establiment de Filacopi a l'illa de Melos⁶. Allí les excavacions de l'escola britànica d'Atenes descobriren una ciutat molt gran ab senyals de tres períodes diferents y successius. El primer, encara que tingui restes de la més antiga cultura de les Cíclades, correspon a la cultura del grupo d'Afidna, de ceràmica ab pintura mat sobre fons clar; emperò 's distingeix d'aquell en que hi apareixen corbes y espirals de tota mena, intentant-se les representacions d'animals y plantes y de l'home (encara que en forma molt esquemàtica y inhàbil).

Al costat d'aquesta ceràmica, que pot ser un desenrotllament progressiu de la tècnica del grupo d'Afidna, s'hi troben vasos ab colors brillants : negre sobre fons clar o blanc sobre fons negre brillant o vermellós. Pera comprendre l'aparició d'aquesta tècnica, que es tant diferent de la pintura mat de la ceràmica d'Afidna, cal considerar que al costat d'aquells vasos se troben exemplars de l'especia de Camarés, y que tant aquests com els vasos de pintura brillant se continúen en el segon període, apareixent ab molta més freqüència junt a les pintures murals ab representacions naturalístiques que 'l caracteritzen. En aquest segon període acaba per dominar també 'l naturalisme ab bellíssimes representacions de plantes y aucells. Com que 'ls vasos de Camarés procedeixen de Creta, y les pintures murals són semblants a les del palau de Cnossos del 3.^r període minoic-mitjà, essent la ceràmica naturalista d'importació cretesa, cal deduir que l'illa de Melos sostingué relacions ab Creta y el seu art, que no sols importà a Filacopi 'ls seus productes, sinó que desvetllà l'art del país, canviant primer la tècnica al contacte de la ceràmica de Camarés, de colors brillants y linies atrevides (encara que l'antiga tècnica persistís, y en part fins en les decoracions noves); y més tard, quan, en el temps de l'esplendor de l'art

1. TH. W. HEERMANCE y G. D. LORD : *Premycenean Graves in Corinth* (A. I. A. 1897, pàgina 313 y següents).

2. FERDINAND DÜMLER : *Mitteilungen von der griechischen Inseln* (Ath. Mitt., 1886, pàg. 21 y següents).

3. SAM WIDE : *Aphidna in Nordattika* (Ath. Mitt., 1896, pàg. 385 y següents).

4. B. STAIS : *Προϊστορικοί συνεισφορές ἐν Ἀττικῇ καὶ Διόγερ* (Ἐφ. Ἀρχ., 1895, pàg. 235 y següents).

5. W. VOLLGRAFF : *Fouilles d'Argos* (B. C. H. 1906; pàg. 19 y següents).

6. *Excavations at Phylacopi in Melos, conducted by the British School at Athens, described by T. D. ATKINSON, R. C. BOSANQUET, C. C. EDGAR, A. J. EVANS, D. G. HOGARTH, D. MACKENZIE, C. SMITH and F. B. WELCH.* (Publicat per la Society for the Promotion of Hellenic Studies.) London 1904. Macmillan & C.^a

de Creta, hi dominà el naturalisme, aquest s'imposà també a Filacopi en la ceràmica y en la pintura mural.

Es la cultura de l'illa de Melos, en aquest temps, la més avançada entre les de les illes y del continent. A sa importància artística correspon son benestar material, produït pel comerç de l'obsidiana, roca compacta y vidriosa de color verd fosc, que servia pera fer-ne ganivets, navajes d'afaitar y puntes de sageta.

La fabricació d'utensilis d'obsidiana fou l'indústria de l'illa, y es molt probable que ja hi fos abans de la construcció de la ciutat de Filacopi. Durà fins a la fi del temps del bronze, en que l'abundància d'aquest metall féu innecessari l'ús de l'obsidiana, ab lo qual vingué la decadència y la despoblació de la ciutat.

Més això no succeí fins a la fi de la cultura micènica, que dominà en la tercera ciutat, caracteritzant-se en la ceràmica y en el mégaron de tipus micènic.

La cronologia de Filacopi pot fixar-se, d'acord ab Fimmen, posant la primera ciutat en el primer quart del 2.ⁿ mileni, la segona en el segon, y la tercera durant tot el temps micènic.

III) Les relacions ab Creta s troben també en una altra illa, a Tera *, ont, com a Melos, apareixen els vasos de Camarés y els del temps del naturalisme, y ont també, segurament degut a l'influència crètica, se desenrotllà, junt als vasos típics de les Cíclades, una ceràmica pintada en abdugues tècniques, la mat y la del verniç brillant, ab representacions no sols linials, sinó també d'animals y plantes, fetes ab gran soltura y elegància.

La cultura de Tera, la floració de la qual se pot posar en el mateix temps que la de Filacopi, està també en un punt mitjancer entre la del grupo d'Afidna y la de Micenes. En abdugues illes apareix l'element crètic, que transforma per complet l'art del país, fent-lo dependent del bon temps de Cnossos.

* * *

Cal ara estudiar el procés de l'evolució de la cultura crètica, la més desenrotllada del món prehelènic y que s'hi imposà durant el temps que seguí an el de la cultura d'Afidna (1700-1400, període minoic mitjà III y minoics últims, I y II), fins que fou suplantada per la cultura micènica, representada pels aqueus y formada al caliu de la crètica, encara que de certa manera continués les tradicions del període troià ciclàdic y d'Afidna.

III. — LA FLORACIÓ DE LA CULTURA CRÈTICA

I) *El període M. P.* II) *Els períodes M. M. I y M. M. II.* Període *M. M. I* :
Començos de la ceràmica policroma y de la plàstica. Període *M. M. II* : *Re-*

* Vegi-s FIMMEN, pàg. 26. DUMONT & CHAPLAIN. *Céramiques de la Grèce propre*, 1888; pàg. 19 y següents. FURTWAENGLER-LOESCHKE *M. V.*, pàg. 18.

lc

lacions ab altres pobles. Primeres construccions dels palaus de Cnossos y Faistos. La ceràmica de Kamarés. III) M. M. III y M. U. I : El punt culminant de la cultura crètica. Ampliació dels palaus de Cnossos (M. M. III) y de Faistos (M. U. I) y construcció del d'Hagia Triada (M. U. I). El naturalisme en la pintura de vasos y de paret y en l'escultura. Introducció de l'escriptura linial. IV) M. U. II : Transformació dels palaus de Cnossos y Faistos. El nomenat estil del palau («Palace style») en la ceràmica. Les pintures murals : el fresc del portador de la copa («Cup-bearer»). El sarcòfeg d'Hagia Triada. Destrucció dels palaus y decadència de Creta (M. U. III).

En el 3.^r mileni a. de J. C., y mentres a Troia, a les illes y al continent se desenrotllava la cultura troiano-ciclàdica, a Creta també començava una civilització de bronze que, seguint pel camí del temps neolític, a poc a poc s'anava perfeccionant ¹.

Pera major claredat, a l'exposar el procés de l'evolució convé seguir la divisió cronològica d'Evans, l'excavador de Cnossos. Aquest dividí 'l temps del bronze a Creta en tres períodes, que nomenà : *minoic primitiu* (M. P.), *minoic mitjà* (M. M.) y *minoic ultim* (M. U.), servint-se, pera designar-los així, del nom del rei Minos, que en la llegenda grega personifica 'l poder de Creta. Cada un dels períodes dits els subdivideix en tres subperíodes : I, II y III.

I) El M. P. (3000-2000 a. de J. C.) es il·lustrat per escasses troballes, moltes de les quals han restat sense publicar.

En ell trobem restes de construccions en diversos llocs de l'illa, existint així mateix ídols de marbre, cilindres ab signes d'escriptura pictogràfica molt primitiva, y abundants restes de ceràmica.

Aquesta ceràmica ², an el progrés de la qual contribueix no poc l'introducció de la mola de l'oller, està fabricada ab un fang an el qual se dona un verniç brillant, pintant-se al principi 'ls mateixos motius senzills que en els temps neolítics s'incidien, omplint-se després ab pasta blanca. Cap al M. P. II y III s'introdueixen les corbes, y en particular l'espiral. En els colors s'inicién dugues tendències, que després han de dominar, alternant en la tècnica cretesa: la pintura en colors clars sobre fons fosc y la en colors foscos sobre fons clar.

Es positiu que ja en aquest temps Creta tenia relació ab les cultures del N. de Grecia : Troia y les illes. Això ho testifiquen multitud de vasos de marbre y altres coses de factura troiana o ciclàdica trobades a l'illa, especialment a Mochlos.

1. Bibliografía general : G. MARAGHIANNIS, L. PERNIER et G. KARO : *Antiquités crétoises* (1.ª seria a la Fototipia Victor Augerer, Viena, y la 2.ª seria (1911) a la Fototipia de G. Maraghiannis, Candia). BURROWS. DUSSAUD. — Exposició sintètica a FIMMEN. — Pera la ceràmica en particular: REISINGER y HALL. — A més, P. M.-J. LAGRANGE : *La Crète ancienne*. Paris, Lecoffre, 1908.

2. REISINGER, HALL.

Si 'l poble cretès era de diversa raça que 'l dels centres de cultura del N., o si era 'l mateix, no 's pot dir, car falten troballes que permetin afirmacions en algun sentit. Des del període següent, emperò, ja en tot se distingeix Creta d'aquells altres centres, y cab ja dir que abdós són del tot diferents.

II) Ab el període M. M. (2000-1600) s'inaugura l'època de l'esplendor de Creta, que a la fi del M. M. III arriba al seu punt més alt.

En el M. M. I (començos del 2.ⁿ mileni) se troben algunes construccions molt importants a Cnossos, encara que no constitueixin el palau que 's troba ja al següent, M. M. II. Caracteritzen aquest període 'ls començos de la ceràmica policroma y de l'escultura.

En aquella, al costat dels motius geomètrics que continúen, se desenrotllen en gran manera els còrbs y l'espiral, que s'introdueix ja en l'anterior, M. P. Aquests ornaments se pinten en colors abigarrats, en els quals predominen el vermell, el taronja y el blanc sobre fons brillant fosc o clar, presentant en alguns vasos un conjunt molt formós ¹.

Es de notar que en aquest període apareix per primera volta 'l naturalisme (que té sa gran floració en el M. M. III y M. U. I) en un test ab la representació d'un insecte ² y en un vas modelat en forma de coloma ³.

Comença en aquest temps la plàstica. S'han descobert a Petsofa ⁴ y a Chamaizi ⁵ unes estatuetes pintades que revelen ja certa soltura en el modelat.

El temps M. M. I es una preparació del M. M. II (fins al 1700). En aquest últim Creta està ja molt avançada, y té relacions no sols ab les illes, sinó ab Egipte, en els quals llocs se troben exemples importants de la ceràmica d'aquest període, nomenada *de Camarés* per ésser aquí ont se trobaren els primers vasos de l'especia.

A Cnossos y a Faistos se construïren palaus que tenen ja les característiques de les residències reials creteses : l'agrupació de les cambres al voltant d'un pati central y l'absència de fortificacions. En els estrats d'aquest temps hi ha metalls en abundancia, y continúen trobant-se sagells ab signes pictogràfics.

Es molt característica la pintura dels vasos d'aquest temps, els quals, com hem dit, reben el nom de *ceràmica de Camarés*. La tècnica policroma en colors abigarrats té aquí gran desenrotllament : els dibuixos d'ornaments són molt correctes, y omplen la superfície del vas ab una gran varietat de representacions de tota mena : rosetes, cercles, espirals, zig-zags, etc., dominant l'afició als motius fantàstics y irregulars, que 's distribueixen pel vas ab gran llibertat y falta de simetria. S'hi troben també, emperò, bellíssimes representacions de plan-

1. *I. H. S.*, 1906, làms. 7, 9-11.

2. *I. H. S.*, 1906, làm. 9, fig. 3.

3. *I. H. S.*, 1901, pàg. 79, fig. 1.

4. *B. S. A.*, 1X, pàg. 356 y següents, làms. 8-13.

5. *Ép. 'Apx.*, 1906, pàg. 135 y següents, figs. 3-6.

tes, y intents de transmetre a la pintura imatges de peixos y de l'home. Aquesta última es molt primitiva y geomètrica ¹.

Les formes dels vasos són molt variades y perfetes, essent digne de nota un de formosíssim que sembla una fruitera ². A voltes la decoració no consisteix sols en pintures, sinó que s'enriqueix, a més, ab relleus ³.

A les illes y a Grecia la cultura d'Àfidna correspon al període de Camarés de Creta, la fi del qual es cap al 1700 a. de J. C.

III) Cap al 1700 a. de J. C. (M. M. III) el desenrotllament de la cultura crètica es extraordinari. Totes les arts floreixen en grau altíssim, continuant-se ab més intensitat les relacions de l'illa ab les altres de l'Egeu, ab Grecia, Cipro y Egipte. Es aquest el punt culminant de la cultura crètica, que ha assolit la maturitat, mantenint-se en aital situació fins a la fi del període M. U. I.

Al començ del M. M. III el palau de Cnossos s'amplia, succeint lo mateix a Faistos un segle més tard, en el M. U. I, en el qual temps se construeix un altre palau prop de Faistos, en el lloc nomenat ara *Hagia Triada*, el qual sembla ésser una especie de residència de camp.

Aquests palaus ⁴ ja hem dit que careixen en absolut de fortificacions, y que estan disposats al voltant d'un pati. Són fets de pedra, acusant la construcció una tècnica molt avançada. Les cambres, adornades les principals ab columnes de fusta (que s'estrenyen en llur part inferior y ab capitell senzill o doble en forma d'anell) y pilastres, y ab riquíssimes pintures murals, se succeeixen l'una al costat de l'altra, obrint-se les portes de comunicació generalment en son costat més llarg, a diferencia del que succeeix en les construccions de Grecia del mateix temps, les quals desenrotllen el tipus que trobarem en el palau de la segona ciutat de Troia.

Aquests palaus es molt possible que deguin quelcom a Egipte; emperò en ells, com en tot l'art crètic, se manifesta sempre una gran personalitat propia, que sab assimilar-se elements forasters, conservant sempre un caràcter originalíssim.

Hi ha, en aquests palaus, cambres pera tota classe d'usos: sales de recepció ab soli de marbre, artísticament treballat; petits santuaris ont se devien celebrar pels reis, que devien estar revestits de dignitat sacerdotal, les cerimonies del culte; habitacions particulars d'aquells; llargues files de cambres magatzems, en les

---

1. *I. H. S.*, 1901, làms. 6-7; 1903, làm. 8; *B. S. A.*, IX, pàg. 120, fig. 75, y làm. 2; X, pàg. 15 y següents, figs. 4-6; *Mon. Ant.*, VI, làm. 9-11 (representació de l'home); *ibidem*, XIV, làms. 34, 35, 42 y 43.

2. *B. S. A.*, IX, pàg. 308, fig. 8.

3. Fòra de Creta s'han trobat exemplars de la ceràmica de Camarés a Tirins y Micènes, Beocia y Focea, a les illes de Tera y de Melos (Filacopi), Cipro, y a l'Egipte de la XII dinastia, mercès a lo qual ha sigut possible datar el període.

4. Vegi-s *BURROWS*.

quals s'han trobat immenses gerres (*Pithoi*), que degueren servir pera guardar provisions; etc., etc. Cal, aquí, fer notar que en aquests palaus existia un pis superior, que en alguns llocs s'ha conservat encara.

Ont se veu millor l'extraordinari progrés que s'opera a Creta durant els períodes M. M. III y M. U. I es en la pintura¹.

En aquesta s'introdueix un estil completament nou y apartat de la tècnica de l'època de Camarés (M. M. II), ab sos colors abigarrats y ses decoracions fantàstiques. Els tons que aquí s'usen són relativament pocs, y 's combinen ab molta suavitat en decoracions de colors foscos sobre fons clar, o al revés, però sempre ab gran harmonia de tonalitat. Més lo que millor caracteritza 'l nou estil es el naturalisme de sos motius. Són aquests fruit d'una directa y minuciosa observació de la naturalesa, que transcriuen ab meravellosa fidelitat, essent generalment representacions de plantes o d'animals, marins generalment; trobant-se potser l'explicació d'aquests últims en la navegació, que sembla haver sigut la principal ocupació dels cretesos.

Es possible que, en la pintura, s'hi sofrís l'influència d'altres centres de cultura asiàtics, y especialment egipcis. D'aquest últim semblen procedir els motius de lotus y d'altres plantes aquàtiques, y potser tampoc es estrangera a l'art de les ribes del Nil la perfecció de la tècnica; emperò tot a Creta respira tal originalitat y frescura, que sols se pot atribuir a profunde sentit y gust artístic y a observació atentíssima de la naturalesa, la transcripció fidel de la qual no 's troba a Egipte en aquests temps.

El naturalisme en els motius de la ceràmica ja començà en el temps de Camarés²; emperò la tècnica d'aquell no era la més apropiada pera que 's pogués desenrotllar una perfeta representació de motius presos de la naturalesa, y fou allò tant sols un intent ofegat per la corrent, que portava a representacions capritxoses y fóra del terreny de la realitat. En canvi, en el temps M. M. III, ab uns colors més severes y ab una educació artística més perfeta, se conseguiren vers prodigis, tant en la pintura de vasos com en la de paret.

Són exemple del primer el nomenat *vas dels lliris*³ y altres en que 's representen pops y estrelles de mar⁴.

Dels frescos n'es mostra excel·lent el del palau d'Hagia Triada ab la representació d'un gat salvatge caçant un faisà o un gall entre plantes⁵.

Tant avançada com la pintura es en aquest temps l'escultura, y té característiques anàlogues a les d'aquella. Les seves manifestacions se troben en relleus en algunes gerres (*Pithoi*) del palau de Cnossos⁶, y sobre tot en sagells,

1. FIMMEN, REISINGER y HALL.

2. Vegi-s la nota 1 de la pàgina anterior.

3. *B. S. A.*, X, pàg. 7; reproduït també a REISINGER, fig. 8.

4. REISINGER, figs. 12 y 13.

5. *Mon. Ant.*, XIII, lám. 8.

6. *B. S. A.*, VIII, pàg. 11; X, pàg. 12.

gemes, plaques de faiança ab peixos alats, moluscos, plantes y animals de diverses classes; essent notabilíssima una que representa una cabra alletant els seus petits (fig. 1), trobada a Cnossos; vasos d'esteatita y d'or, y figures de vori.

A Hagia Triada s'hi han trobat uns vasos bellíssims d'esteatita, representant un d'ells un corteig d'homes que desfilen cantant y que porten a les mans uns instruments que semblen eines pera treballs agrícoles; y en un altre hi ha escenes de pugilat y de lluita ab braus; tots ells d'un realisme sorprenent¹.

Lo mateix cal dir d'unes taces d'or de Vafio, del S. del Peloponès²: malgrat trobar-se en terra grega, s'han de considerar de fabricació cretesa ab tota certitut. Representen caceres de braus³, y en ells no es sols d'admirar lo perfet de l'execució y l'exactitut en transmetre la naturalesa, sinó també molt especialment la soltura y la gracia en expressar el moviment en sos més violents instants.

Es també característic del temps de l'apogeu de la cultura crètica l'introducció d'un sistema d'escriptura de signes linials que apareix en nombroses tauletes de fang junt a les antigues inscripcions pictogràfiques o geroglífiques⁴ (fig. 2).

Malhauradament, encara que s'han constatat certes semblances d'ideogrames y signes ab altres de sistemes coneguts egipcis o cipris, no s'ha pogut desxifrar-los. ¡Quant no 's fa desitjar que això sigui, un dia, possible, perquè poguem, ab ajuda d'aquests textos escrits, averiguar quelcom de què fou y d'ont vingué aquest poble tant civilitzat a qui dèu tant la cultura grega posterior!

Finalment, s'han de notar, cap a la fi del temps del naturalisme (M. U. I), els començos de la tendència a estilitzar els motius de les decoracions; tendència que, amplament desenrotllada, caracteritzà l'estil del següent període M. U. II⁵.

IV) An el període del naturalisme, que acaba ab el temps M. U. I, segueix l'última època de grandesa de Creta, durant la qual, emperò, s'inicià una decadencia, encara que 's conservés en bona part l'antiga esplendor. Succeeix això en el temps que va des de 1550 fins a 1400 aproximadament, y es l'època de l'evolució cretesa que coneixem ab més precisió, tant per la multitud de les troballes com perquè en documents egipcis se parla clarament de l'illa de Creta al nomenar els pobles que féu tributaris el gran rei de la dinastia XVIII, Thutmosis III (1501-1447)⁶.

1. Reproduït a BURROWS y DUSSAUD.

2. *Εφ. Ἀρχ.*, 1889. Reproduït també a DUSSAUD.

3. El brau representa un importantíssim paper religiós en tota aquesta cultura. Aquest sentit tenen les tauromaquies, la representació de les quals se troba en els frescos del palau de Tirins.

4. *B. S. A.*, VIII, pàg. 108; LAGRANGE : *La Crete ancienne*, pàg. 33 y següents.

5. La llista dels llocs ont s'han trobat objectes pertanyents an aquest període es a Reisinger. Fora de Creta 's nomenen Melos, Tera, Cipre, Micenes, Vafio, Cacovatos, Pilos, Argos, Atenes, Orcomenos, Tebas, Volo a Tesalia, Egipte, etc.

6. FIMMEN.

A pesar que comença a debilitar-se la força d'aquella civilització que dominà sense adversaris en tot el món que després fou grec, y que comença a formar-se en aquest un altre poder que havia d'acabar ab l'hegemonia cretesa, el dels aqueus de Micenes y Tirins (de que aviat parlarem), es encara molt gran la florescencia de l'art y molt refinada la vida del poble cretès.

Els palaus de Cnossos y Faistos sofreixen algunes transformacions, y s'hi troba gran abundancia de vasos, l'estil dels quals, nomenat *estil del palau* («*Palace-style*»), caracteritza l'època (fig. 3).

Consisteix aquest en l'estilització dels motius naturalístics fins a un dibuix convencional en color fosc sobre fons clar. S'omple d'ornaments la superfície dels vasos; y, junt als antics de flors, fulles y animals aquàtics, apareixen motius arquitectònics y alguns de simbolisme religiós, com la doble destal (*Labrys*)¹, que tant surt en l'art crètic, y que tingué molt variats usos en el culte, en la decoració, com a ideograma en l'escriptura, y fins com a senyal arquitectònica en la construcció del palau.

S'introdueixen nous tipus de vasos, especialment el de la gran àmfora ventrada ab tres nanses, y 's continúen els *pithoi* ab relleus.

Sempre, emperò, se conserva una certa grandesa en aquest art, que no desdiu del gloriós temps del naturalisme; y aquesta grandesa brilla també en la pintura mural, ont se continúen molt les tradicions realistes del període anterior. Es mostra bellíssima d'això, entre altres representacions molt perfetes de la figura humana, el fresc del portador de la copa (*Cup-bearer*) del palau de Cnossos², d'ont procedeix també 'l que junt a una construcció arquitectònica representa diverses figures de dames (les nomenades *dames del palau*)³. No deixa, emperò, de manifestar-se també aquí 'l convencionalisme, entrant una gran afició a motius ornamentals, com rosetes, zig-zags, flors estilitzades, etc.

Es molt possible, encara que no del tot segur, que s'hagi de col·locar cap a la fi d'aquest període 'l magnífic sarcòfeg policrom trobat pels italians, l'any 1903, en una tomba d'Hagia Triada⁴, en el qual se representen escenes funerals y la tècnica del qual recorda la de la pintura egípcia (figs. 4 y 5).

Són també molt nombroses les troballes de tauletes ab escriptura linial molt progressiva⁵.

Aquest període acaba ab la destrucció, per un incendi y el saqueig, dels palaus, ab lo qual Creta cau en mans de senyors forasters y entra en una època

---

1. FIMMEN, REISINGER, HALL. D'exemples de vasos d'aquest estil, se 'n troben a *Ath. Mitt.*, 1886, lám. 3; *I. H. S.*, 1903, pàg. 193.

2. Reproduït en el DUSSAND, pàg. 60.

3. *I. H. S.*, 1901, lám. 5. També 'l reproduceix DUSSAND, pàg. 201.

4. *Mon. Ant.*, XIX, pàg. 1 y següents, làms. 1-3. Reproduït en colors a SPRINGER-MICHAELIS, pàg. 118, lám. VI.

5. Veure la nota 3 de la pàgina anterior.

de ràpida decadència, pertanyent el següent període, M. U. III, a la civilització propiament micènica*.

Veiem com, durant els temps de l'apogeu de la potència de Creta, se formà aquella altra civilització al continent, barrejant elements crètics ab els propis, mercès a l'empenta que donà a l'antiga cultura continental-insular un nou poble, el dels aqueus, vingut del N., que s'assimilà promptament la civilització de Creta.

IV.— LA CULTURA MICÈNICA

L'entrada dels aqueus. Grècia y la formació del poder polític que representa la cultura micènica. I) Mic. P. Els sepulcres de l'acròpoli de Micenes («Schachtgräber») y llur contingut. La ceràmica: el grup de vasos ab pintura mat y el dels ab verniç. II) Mic. M. Palaus y tombes de cúpula. Els palaus fortificats de Micenes, Tirins, Arne y Filacopi III. Perfeccionament del tipus rebut en el mègaron de Troia II: els pòrtics, la columna. El millorament de la tècnica, l'introducció de la columna, la decoració dels murs y l'enllosat d'alabastre, fruit de l'influència crètica. La ceràmica. Gemes. III) Mic. U. Difusió de la cultura micènica des d'Itàlia y Sicília fins a la costa de l'Àsia Menor y Cipre. Troia IV y VII. La ceràmica micènica en aquest període a Creta (M. U. III o Mic. U.). Fi del temps del bronze y els doris.

En el període M. M. III (1700-1600), ens trobem, a Grècia, en presència d'una avançadíssima civilització que, emperò, no té un caràcter completament nou. En tot se 'ns mostra continuadora d'aquella cultura del grup d'Àfidna que hem estudiat abans, però molt més avançada, dominant tot el continent y ab centres notables a Beòcia, y sobre tot al Peloponès: a Tirins y a Micenes.

L'extraordinària floració que en aquest temps s'experimenta arribà al seu apogeu en el període M. U. II (1550-1410), mostrant davant de la de Creta una robusta força política, els signes exteriors de la qual són els palaus sumptuosos de Micenes, Tirins y altres llocs; tot lo qual ens denota un poble nou que ha entrat a Grècia y que, aprofitant-se de la cultura que hi ha trobat (que en el fons es possible que fos procedent de la mateixa arrel que la seva), y aprenent de l'altra cultura (la crètica) estrangera, però ab la qual se comunicava freqüent-

---

* A més de Cnossos, Faistos y Hagia Triada són llocs ont se troben restes d'aquest període M. U. II, la tomba en forma de cúpula d'Isopata, junt a Cnossos, Gurnia, Palaikastro, Mochlos, Psaira. Part de lo trobat a la necròpoli de Zafer Papoura pertany an aquesta època. Fòra de Creta 's troben objectes d'aquest temps a Melos y Egina, a les illes, al continent, a Micenes (a les tombes de l'acròpoli), Vafio, Argos, Pilos-Cacovatos, etc.; a Troia (temps entre la ciutat VI y la VII) y a Egipte. (FIMMEN y REISINGER.)

ment, constituí una civilització nova que a poc a poc s'anà enrobustint, y que acabà per vèncer y imposar-se a la de la Creta minoica.

La cultura aquesta, per ésser Micenes el lloc de les primeres troballes d'objectes an ella pertanyents, y per ésser allí ont en més abundància s'hi han trobats, se nomena *micènica* : el poble nou que 'n fou el representant s'ha identificat ab els aqueus, probablement de procedència indo-germànica, que en els poemes homèrics encarnen l'edat heroica grega. De llur existència 'ls documents egipcis donen testimoni, posant-los en aquest temps.

En l'evolució d'aquesta cultura 's poden distingir, pera major claredat en l'exposició, tres èpoques : micènica primitiva (*Mic. P.*), micènica mitjana (*Mic. M.*) y micènica última (*Mic. U.*), que 's corresponen aproximadament així ab els períodes de Creta.

DATES abans de J. C.	PERÍODES MICÈNICS	CRETA
1700 fins a 1550	Micènic primitiu	Minoic mitjà III } (naturalisme) y Minoic últim I }
1550 fins a 1400	Micènic mitjà	Minoic últim II (estil del palau)
1400 fins a 1250	Micènic últim	Minoic últim III

L'acabament d'aquests períodes de Micenes, com el dels de Creta, coincideix ab l'aparició del ferro y l'establiment a Grecia y a Creta d'una raça nòrdica, la dels doris, que inaugura 'ls temps històrics.

Entrem ara a l'estudi de cada un d'aquests períodes*.

1) Caracteritzen aquesta època, principalment, els objectes trobats en sis sepulcres reunits en un recinte tancat per una paret circular que Schliemann

* Les excavacions de Schliemann, a Micenes, començaren l'any 1874. Més tard excavà a Tirins y a Orcomenos, últimament ab la col·laboració de Doerpfeld. Les troballes de Micenes y Tirins donaren el nucli principal d'objectes d'aquesta civilització. Més tard, els treballs dels alemanys y grecs, principalment, han completat els materials que posseïm. Emperò les excavacions no'ls han agostat ni molt menys, y es de suposar que 'l sol grec guarda encara en son sí bon nombre de proves d'aquesta cultura.

Bibliografia general pera la cultura micènica : SCHLIEMANN M.; SCHLIEMANN T.; SCHLIEMANN: *Orchomenos, Bericht über meine Ausgrabungen in Böotische Orchomenos*. Leipzig, Brockhaus, 1881. Resum dels treballs de Schliemann a SCHUCHHARDT; TSUNDAS: *Μικηνη και μικηνικός πολιτισμός. Αθήνησιν παρά τῷ βιβλιοπωλεῖ τῆς Ἑστίας*, 1893.

Se troben reunits els materials dels diversos llocs en l'excel·lent obra de FIMMEN.

trobà a l'acròpoli de Micenes, molt aprop de la porta dels lleons. Són, aquestes tombes, assobre d'una de les quals se troba un altar, sis fosses cavades en el sol (*Schachtgräber*), reforçades ab murs laterals, que 's tanquen ab vigues de fusta que sostenen unes lloses de pedra calcària, alguna d'elles ab baixos relleus bastant grollers representant guerrers combatent en un carro tirat per cavalls y armats ab llança y espasa.¹

Contenien disset cadavres, tres dels quals eren de dònes y dos d'infants.

Els cadavres estaven depositats en sarcòfegs de fusta, y junt a llurs restes se trobaren riquíssims ornaments (fig. 6) y altres objectes, com vasos d'alabastre, de metall y de fang, armes, etc.

Són, sobre tot, notabilíssimes les màscares fetes d'una placa molt fina d'or que s'adaptava a les faccions y que no s'ha determinat encara com se treballava. Les joies (diademes, braçalets, anells, agulles, etc., etc.) són totes d'un treball exquisit, que mostra una gran perfecció tècnica. Els motius decoratius són cercles, estrelles, palmetes, espirals, alguns motius naturalistes, entre 'ls quals són molt bells els dels aucells; algunes escenes de combat o representacions religioses en anells, etc., etc.

Cal mencionar especialment un cap de bou d'argent, trobat a la tomba IV; un fragment d'un vas, també d'argent y del mateix sepulcre, representant el setge d'una ciutat; y diverses fulles de punyals de bronze ab incrustacions de diferents metalls, una de les quals té gravada una escena de caça de lleons. Són aquests punyals una vera obra mestra, la tècnica de la qual recorda una mica treballs semblants d'Egipte, venint una vegada més a confirmar-nos les moltes relacions que tingueren aquestes cultures prehelèniques ab el país del Nil².

Ha de parar-se especial atenció en la ceràmica, gracies a la qual se pot establir la cronologia.

Hi apareixen dugues classes de vasos pintats: els de l'una són mats, semblants a la ceràmica d'Afidna; junt an ells n'hi apareix una altra mena ab verniç: en ells, al costat d'ornaments geomètrics, se n'hi troben de naturalistes més o menys convencionalment entesos y esquematitzats y que recorden l'antiga ceràmica de les illes y del grupo d'Afidna del que semblen la perfecció y l'últim desenrotllament.

Allí mateix s'hi trobaren vasos importats de Creta que pertanyen al temps del naturalisme y que signifiquen l'hegemonia artística y cultural que aquella illa exerceix, ja llavors, en tot el món prehelènic³.

1. SCHLIEMANN M.: SCHLIEMANN cregué haver descobert els sepulcres de la família d'Agamemnon, així com a Troia 'l tresor de Príam.

2. Se troben bellament reproduïts en colors en el *B. C. H.*, 1886, làms. 1-3, y a SPRINGER-MICHAELIS, làm. V, pàg. 116.

3. FURTWAENGLER-LOESCHKE: *M. T.*, : REISINGER, pàgs. 33 y següents.

lc

II) El segon període 's caracteritza principalment per l'arquitectura: en la civil pels palaus, y en la funerària pels sepulcres de cúpula. Abdugues formes se troben a tots els llocs ont florí la cultura micènica, emperò no són cap cosa nova : els palaus tenen llur precedent en el mégaron de Troia II, y els sepulcres el troben en les construccions dels primers establiments d'Orcomenos, y no són sinó l'aplicació a les tombes d'una forma arquitectònica que pera les habitacions ja no era usada.

Podem estudiar els palaus micènics principalment a Tirins (ont millor s'han conservat els fonaments), a Micenes, a Arne junt al llac Copais, y a la tercera ciutat de Filacopi (Melos)*. Tots ells ens mostren un tipus persistent a pesar de les modificacions que sofreix an el contacte ab una nova cultura.

Troben aquí aquella forma del mégaron de Troia : una construcció quadrangular de rajola assobre d'un sòcol de pedra, ab l'obertura en son costat més estret y ab pòrtic. Solament que ara la tècnica constructiva ha progressat, y han entrat elements decoratius a enriquir l'edifici; cosa que a Troia II era completament desconeguda.

El palau de Tirins, el millor y el més ben conservat, ens mostra dos pòrtics en lloc d'un : en el davanter apareixen dugues columnes aguantant l'arquitrà; en el segon s'hi passa simplement a través d'antes. A l'interior se troba la mateixa llar que a Troia II, emperò la volten quatre columnes que sostenen una petita elevació del sostre, mercès a la qual surt el fum y entren a la cambra la llum y l'aire.

Està situat, com el de Micenes, en una acrópoli y voltat de fortificacions, a les quals se penetra per una estreta porta. A Micenes es aquesta la cèlebre porta dels lleons, que descobrí Schliemann, nomenada així per representar-se assobre d'ella dos lleons al costat d'una columna, probablement el símbol dels esperits protectors del palau, vigilant junt an ell, representat per la columna. Al passar la porta 's troba un passadiç que, després d'algunes voltes, dóna a un propili que s'obre en un gran pati : a davant s'alça 'l palau, voltat de ses dependències. Però cal observar la gran diferència que separa aquestes estades senyorials de les creteses : el mégaron resta sempre la cambra principal, que 's distingeix a primera vista, constituint el centre de les demés construccions que s'agrupen al voltant d'ella; y fins quan aquest mégaron se troba repetit, com a Tirins, la nova cambra es una reproducció de la primera, ab un nou pati y ab disposició idèntica en lo essencial. Tot això 'ns parla d'una forma arquitectònica arrelada pregonament en el país y que s'oposa diametralment a la dels palaus crètics, més semblants als egipcis o orientals.

Emperò, ab tot y aquesta personalitat propia que mostren els palaus micènics, no deixen d'haver prèls quelcom dels altres. No es sols el millorament en

---

* ΝΟΑΚΚ : *H. P. y O. u. P.*; *Id. a Ath. Mitt.*, 1894, pàg. 405 y següents; *Excavations at Philacopi.*

la tècnica constructiva, sinó que la decoració crètica també s'ha introduït aquí. En primer lloc hi figura la columna, desconeguda a Grècia fins an aquest temps; y en sa essència resta la mateixa que a Creta : el fust decorat, estret per la part inferior, y el capitell senzill o múltiple en forma d'anella. Segueix després la decoració dels murs : siguin exemple d'aquesta la tauromaquia del palau de Tirins y l'estranya professó de sers en forma d'ase, de la qual se trobaren restes a Micenes. L'estil té molt que veure ab les pintures murals crètiques, y lo mateix passa quan no són motius naturalístics els que 's representen, sinó dibuixos purament decoratius, com el fris d'alabastre ab ornaments de rosetes. També es un luxe que no coneixiem abans, y que recorda 'l dels palaus de Cnossos y de Faistos, el sol enllosat d'alabastre.

Les tombes de cúpula 's troben dispersades per tot el territori des de Volo, a Tessalia, fins al S. del Peloponès¹, en el qual se desenrotllà la cultura micènica.

Consisteixen en una cambra circular subterrània ab cúpula, a la qual s'arriba per un corredor descobert (*dromos*). Algunes tenen, a més, una segona cambra de petites dimensions.

En elles y en els palaus se troben grans restes d'una ceràmica que es continuació de la trobada a les tombes de l'acròpoli de Micenes, junt ab bells vasos crètics de l'estil del palau (M. U. II), que corresponen an aquesta època².

Ab els vasos se troben ídols grollers, alguns dels quals s'assemblen als antics de Troia y de les illes : generalment estan pintats ab línies que van de dalt a baix.

També apareixen en gran abundancia gemes ab decoracions d'animals fantàstics, escenes religioses, etc., idèntiques a les de Creta y de treball perfectíssim³.

III) El període micènic III es el d'expansió d'aquesta cultura.

Els senyors aqueus dels forts palaus micènics se senten prou poderosos per aniquillar l'imperi de Creta, y invadeixen l'illa, cremant y saquejant els palaus: ab això resten amos de tot el món grec, y una sola civilització s'estén no sols pel continent y per les illes, sinó que arriba a les costes d'Asia menor y a l'Italia meridional y Sicilia. Aquesta constitueix son límit occidental⁴; l'oriental el

1. La tomba de cúpula de l'Heraion d'Argos (FURTWÄENGLER-LOESCHKE. *M. T.*, lám. 12); CACOVATOS-PILLOS (DOERPFELD y K. MÜLLER a *Ath. Mitt.*, 1907, pàg. VI y següents); VAFIO (TSUNDAS: *Ep. 'ApX.*, 1889, pàg. 136 y següents); Volo a Thesalia (*Ep. 'ApX.*, 1906, pàg. 211 y següents); THORIKOS (STAIS: *Ep. 'ApX.*, 1895, pàg. 225 y següents). La tomba de cúpula també 's troba a Creta en temps anterior a l'influència micènica.

2. FURTWÄENGLER-LOESCHKE: *M. V.*; FIMMEN; REISINGER.

3. ADOLF FURTWÄENGLER: *Die Antike Gemmen. Geschichte der Steinschneidekunst im klassischen Altertum.* Leipzig-Berlin, Giesecke & Devrient, 1900; láms. 2 y 3.

4. FURTWÄENGLER-LOESCHKE: *M. V.*, n.º 164; *Mon. Ant.*, VI, pàg. 129, fig. 42.

representen al S. Rodes y Cipro¹, que sempre estigué en íntima relació ab les cultures de l'Egeu y de Creta; y després, passant per Milet a la costa asiàtica², al N., la sisena ciutat de Troia, o sigui la Troia homèrica³.

Sembla que, en l'últim període micènic, floreix, en el turó d'Hissarlic, una ciutat micènica, que succeeix als establiments (Troia III-V) poc importants que s'hi troben des de la fi de la ciutat cremada, o sigui la segona.

Aquesta acrópoli micènica es del tot anàloga a les que s troben en el continent: els mateixos murs que volten els palaus, an els que s'arriba després de recórrer un tortuós passadig, a diferencia de la segona ciutat, en la qual la porta de les fortificacions queia al davant del palau; y aquest palau ab les mateixes formes fonamentals. Emperò aquí apareix una planta nova: la divisió de l'interior en dos naus mediant un rengle de columnes a l'eix de l'edifici⁴, lo qual podria ésser fet per poder donar a la construcció major amplaria⁵.

Es d'importació micènica la ceràmica d'aquesta ciutat, que acaba dintre del període Mic. M., trobant-se senyals d'haver sigut destruïda sistemàticament: li succeeix una altra (Troia VII) poc important, en el primer període de la qual continúen els objectes micènics, introduint-se en la seva segona època el ferro y constituint un temps de transició an el de la colonització grega de la Tróade (Troia VIII)⁶.

Troballes característiques d'aquest període últim micènic se troben en els palaus⁷, en alguns sepulcres de cúpula⁸, y sobre tot en tombes cavades a la roca (*Felsengräber*).

Tot mostra que aquesta civilització ha passat ja del període d'esplendor, si bé ha assolit sa major extensió y unitat. La ceràmica continúa allunyant-se del naturalisme y s'encamina vers el geometrisme⁹, especialment en l'agrupació

1. FURTWAENGLER-LOESCHKE : *M. V.*, pàg. 1 y següents, y 24 y següents.

2. WIEGAND a *Abhandlungen der Königl. Preussische Akademie der Wissenschaften*. Berlin, Reimer, 1908, pàg. 7 y següents.

3. DOERPFELD, t. I.

4. DOERPFELD, t. I., pàg. 171.

5. SPRINGER-MICHAELIS, pàg. 111. — Aquesta disposició interior se continuà, en ple temps helènic, a la planta d'alguns temples (Neandria, Termos, Locri, y la basílica de Foestum), així com la dels palaus micènics ordinaris donà la disposició fonamental ordinaria del temple grec en sa forma més comú.

6. Durant aquest període s continúen les relacions ab Egipte. No sols s'hi troben molts vasos micènics, sinó que, a les cartes de Tell-el-Amarna (primera meitat del segle XIV), se nomenen els *Danuna*, que cal identificar ab els *Δαναοί*, que a Homer són sinònims dels *Ἀχαιοί*.

7. FIMMEN.

8. Micenes (FURTWAENGLER-LOESCHKE : *M. V.*, pàg. 52). Menidi (*Das Kuppelgrab von Menidi, herausgegeben vom Deutschen Archaeologischen Institut*, Berlin [1880], y Furtwaengler-Loeschke, *M. V.*, pàg. 39). Orcomenos (FURTWAENGLER-LOESCHKE : *M. V.*, pàg. 42).

9. Nauplia (*Ath. Mitt.*, 1880, pàg. 143 y següents, y FURTWAENGLER-LOESCHKE : *M. V.*, pàg. 45 y següents). Spata (*Ath. Mitt.*, 1877, pàg. 261 y següents; *B. C. H.*, 1878, pàg. 185 y següents; y FURTWAENGLER-LOESCHKE : *M. V.*, pàg. 35 y següents). Ialysos y Rodas (FURTWAENGLER-LOESCHKE : *M. V.*, pàg. 1 y següents).

dels motius ornamentals, y decau fins la tècnica de la fabricació, empleant-se un verniç mat de color groguenc (fig. 7). Se generalitzen les formes típiques de la ceràmica propiament micènica: les gerres de nansa en forma d'estreb (*Bügelkannen, vases à étrier*) y les ampolles esfèriques.

Semblant decadència s'experimenta també a Creta en aquest temps (M. U. III o Mic. U.)¹. Els palaus s'habiten en part, emperò han deixat d'ésser el centre artístic d'abans.

A les necròpolis de Zafer Papoura, junt a Cnossos, de Liliàna, prop de Faistos, y de Milatos, se troben vasos ont encara respiren els últims alens del naturalisme sota unes formes que cada vegada tiren més cap al geometrisme que va dominant en la ceràmica micènica, les típiques formes de la qual hi abunden molt (vasos de nansa en forma d'estreb)².

An aquest temps pertanyen gran multitud de sarcòfegs de fang pintats (*Lárnakes*)³.

* * *

Ab els períodes correlatius Mic. U. y M. U. III acaba a Grecia l'època del bronze, seguint els començos de la del ferro, que semblen coincidir ab l'arribada dels doris⁴.

III

EL TEMPS DEL FERRO Y ELS COMENÇOS DEL PERÍODE HISTÒRIC

I) *Pas de l'època del bronze a la del ferro y supervivència d'elements micènics en aquest temps.* II) *Fi dels pobles representants de la cultura crètica-micènica. La derrota dels pirates aqueus, barrejats ab altres pobles, per Merneptah, al delta del Nil. Els filisteus vençuts per Ramses III, y la cultura crètica micènica. Els doris a Grecia. Conclusió.*

I) Cap a la meitat del segle XIII a. de J. C. comencen a trobar-se objectes de ferro.

En les desferres de l'acròpoli y en els sepulcres de la ciutat baixa de Micenes apareixen les primeres fibules. Lo mateix succeeix a Creta.

Emperò 'l salt del temps del bronze al del ferro no es brusca y ab solució de continuïtat. Sembla que la decadència es gradual, encara que ràpida; y això 's

1. L'exemple més bell de la ceràmica d'aquest període es el nomenat *vas dels guerrers* (FURTWAENGLER-LOESCHKE : *M. V.*, figs. 42-43).

2. FIMMEN.

3. *B. S. A.*, IX, pàg. 153, fig. 92. — *Mon. Ant.*, XIV, pàgs. 627 y 651.

4. Cal guardar-se de concebre aquesta invasió (lo mateix que l'aquea y les eòliques y jòniques) com un sol fet en un temps determinat. Es lo probable que 's fes a poc a poc y en un espai considerable de temps.

veu en la ceràmica, en la qual domina 'l geometrisme. De totes maneres, ni l'antiga tècnica ni les antigues formes són del tot mortes¹: en tot el següent temps, propiament geomètric, caracteritzat pels vasos nomenats *de l'estil del Dipilon* y que dura alguns segles, se troben ornaments que recorden les decoracions micèniques.

II) En quant als pobles que representen la cultura crètica-micènica, els documents egipcis ens donen les últimes indicacions que segueixen.

En el temps de Merneptah (1230-1220) hi hagué en el delta una irrupció de pirates que 'l faraó derrotà. Els invasors eren licis, aqueus y tirsenis.

Y, finalment, Ramses III (1198-1167) rebutjà una invasió de pobles en els confins asiàtics de son imperi, entre 'ls quals figuraven filisteus y danaus. Per les representacions figurades egipcies se veu que 's tractava d'una emigració més que d'una expedició guerrera.

Per comprendre 'l significat d'aquests dos fets històrics cal tenir en compte que 'ls filisteus són un poble, segons tots els indicis, de procedència cretesa², y així sembla probable admetre que 'ls aqueus, impel·lits pels doris fóra de llur territori, devien buscar refugi en altres països; y mentres els uns, unint-se ab pirates de raça semblant, entraven a Egipte pel Delta, altres, uns quants anys més tard, se reunien ab llurs afins els habitants de Cipre (ont en la ceràmica d'aquesta època continua 'l micenisme) y els filisteus, tractant de trobar, els que això últim feren, més ample camp introduint-se en els confins orientals egipcis³.

* * *

Així apareixen els doris com tancant, en els començos del temps del ferro, la civilització crètica-micènica, y ab llur arribada comença una era nova pera Grecia.

En els segles de decadència que seguiren al xii 's formaren lentament les tres grans nacionalitats helèniques: la doria, en la qual domina la nova raça vinguda del N.; la eolia, formada per pobles en que 'l factor aqueu resta més viu; y la jonia, en la qual potser restaren més purs els elements preaqueus, junt ab restes preuades de la brotada cretesa.

1. *Mon. Ant.*, I, lám. II, 1 y 2. — A Micenes, en un sepulcre de la ciutat baixa, se trobà una estela ab una fila de guerrers pintats, que recorda en certa manera 'l *vas dels guerrers* de l'últim període micènic ('*Εφ. 'Αρχ.* 1896, lám. I). Ont duren més les influències micèniques es a Cipre.

2. FIMMEN.

3. Les troballes de ceràmica a Filistea han confirmat aquesta presumpció, fundada en un text bíblic y en la semblança de llurs representacions, en monuments egipcis, ab la dels cretesos. Pot afirmar-se que aquesta ceràmica es l'última resta important de la micènica-crètica. (FIMMEN.)

D'ella surt la jove Hèlade, que obre 'ls ulls al sentir les dolces tonades de l'epopeia, cantada per aquelles races eòliques y jòniques que a l'altra banda de la mar guardaren la remembrança confusa de les proeses dels vells pares : Minos de Creta y Agamemnú de Micenes.

Y, plena de sacre entusiasme y de noble ardencia juvenívola, se prepara a acomplir glorioses gestes la donzella de formosos cabells auris.

Una treballosa fermentació s'acompleix en el curs de nombrosos segles plens de misteri.

Berlin, maig de 1912.

QUADRO SINÒPTIC DE LES CULTURES PREHELÈNIQUES

DATES abans de J. C.	CRETA	ILLES	CONTINENT GREC	COSTA ASIÀTICA
	EPOCA NEOLÍTICA			
	Ceràmica neolítica.		Centre del N. tesàlic-foci-beoci. Centre del SO.	
3000	TEMPS DEL BRONZE			
	M. P. I. M. P. II. Ceràmica progressiva. M. P. III.	Cultura troiano-ciclàdica.	Cultura troiano - ciclàdica. Orcomenos II.	Cultura troiano-ciclàdica. Troia II. Cipre
2000	M. M. I. Preparació del temps de Camarés. M. M. II. Temps de Camarés	Cultura del grupo d'Afidna. Filacopi I. Filacopi II. Ceràmica de Camarés.	Cultura del grupo d'Afidna.	Troia III-V.
1700	M. M. III. Temps del naturalisme. M. U. I. Punt àlgid de la cultura crètica	Filacopi II. El naturalisme de Creta.	Mic. P. Tombs de l'acròpoli de Micenes.	Troia III-V.
1550	M. U. II. Estil del palau. Comença la decadència.	Filacopi III. L'estil del palau de Creta.	Mic. M. Palaus y tombs de cúpula. Punt culminant de la cultura micènica.	Troia III-V.
1400	M. U. III. Destrucció dels palaus. Els aqueus a Creta. Decadència.	Filacopi III. Cultura del període Mic. U.	Mic. U. Difusió de la cultura micènica y decadència.	Cultura micènica. Troia VI-VII.
1250	TEMPS DEL FERRO			
	Epoca geomètrica.	Epoca geomètrica.	Epoca geomètrica.	Cipre y Palestina. Els filisteus. Ultims refugis de la cultura micènica.

SUMARI

	<u>Pàgs.</u>
Introducció	9
I. — La més antiga cultura de Grecia en el temps neolític	11
II. — Les cultures prehistòriques de Grecia en el temps del bronze	14
I. La cultura troiano-ciclàdica	15
II. Pas a la cultura micènica. (La cultura del grup d'Afidna, Filacopi, Tera.)	17
III. La floració de la cultura crètica	19
IV. La cultura micènica.	26
III. — El temps del ferro y els començos del període històric	32
Quadro sinòptic de les cultures prehelèniques.	35

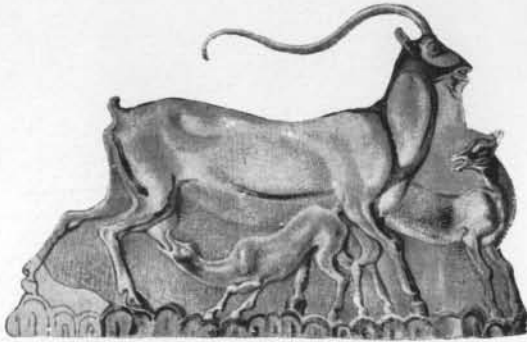

FIG. I. — CABRA ALLETANT ELS SEUS PETITS

FIG. 2. — TAULETA DE FANG AB SIGNES D'ESCRITURA PICTOGRÀFICA
(Arch. Anz.)

FIG. 3.— VAS DE L'ESTIL DEL PALAU

FIG. 6. — DIADEMA D'OR DE MICENES
(*Jahrb. d. Inst.*)

FIG. 7. — VAS MICENIC
(*Arch. Anz.*)

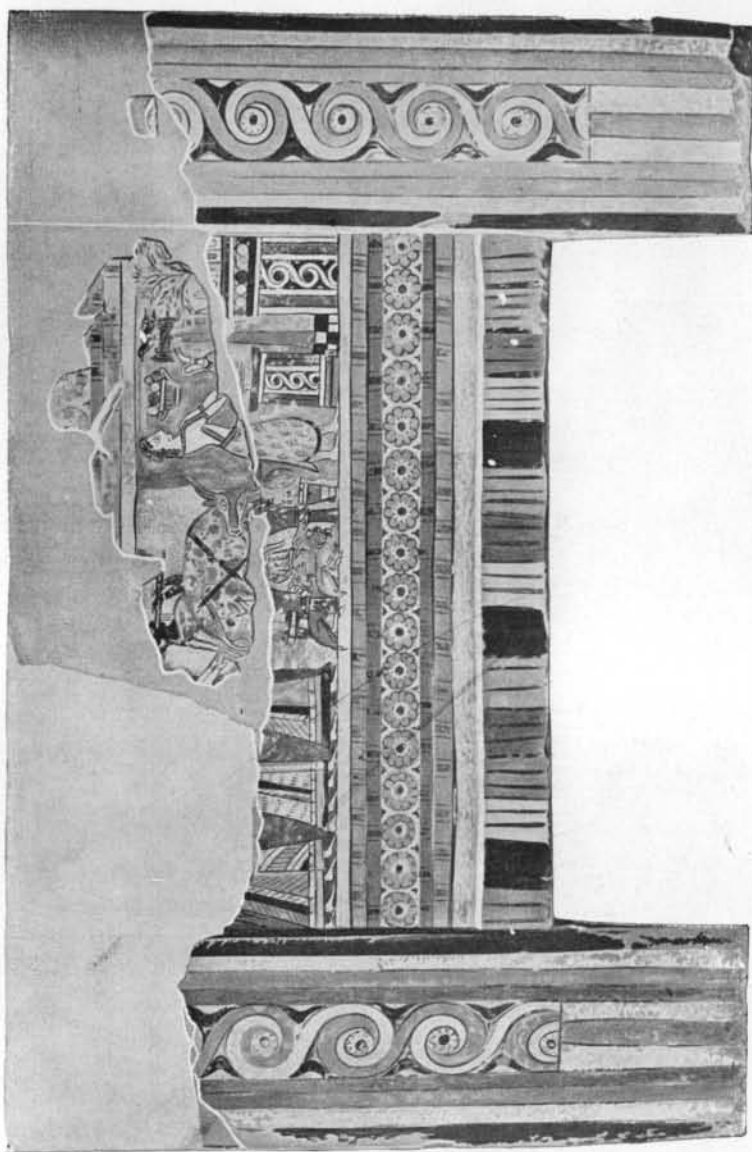

FIG. 5.—SARCOFEG D'HAGIA TRIADA
(*Jahrb. d. Inst.*)

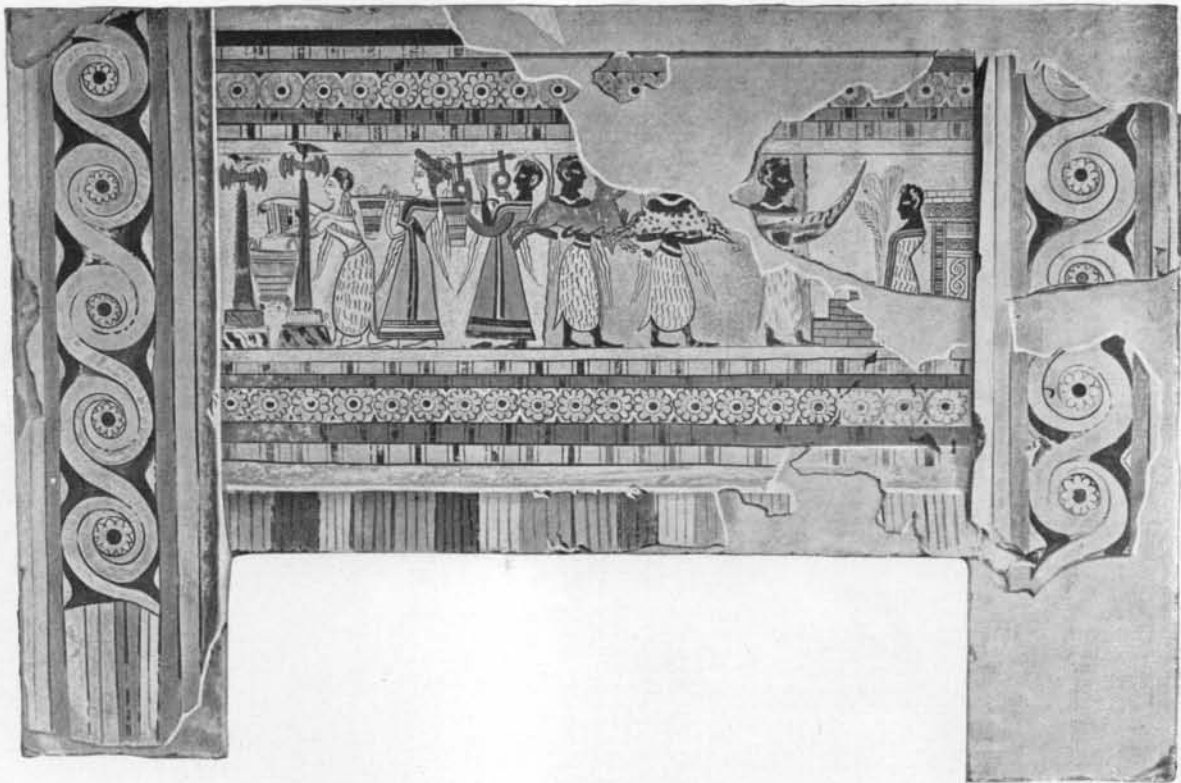

FIG. 4.—SARCOFEG D'HAGIA TRIADA
(*Jahrb. d. Inst.*)